

Ethisch handelen op het gevechtsveld

Een illusie?

P.H. de Vries – brigade-generaal b.d. der cavalerie

Na een succesvolle interventie zijn de militaire eenheden van de coalitie begonnen met een zogeheten stabiliteitsoperatie. Deze omvat steun aan de opbouw van nationale instituties en de vestiging van orde en veiligheid in het voorheen door geweld verscheurde land. Veelvuldige gewelddadige incidenten tonen aan dat de gewenste stabiliteit nog ver te zoeken is.

Ook deze morgen verlaat een patrouille het kampement om door hun aanwezigheid en controles de rust en orde te bevorderen: 'smile and wave'! Na een rustig begin doet zich een incident voor bij de controle van een aantal burgers en ontstaat er een vuurgevecht. De militairen worden plotseling vanaf verschillende kanten beschoten. Ze zoeken dekking en beantwoorden het vuur. Zoals gebruikelijk verzamelt zich al gauw een groot aantal nieuwsgierigen dat op enige afstand de confrontatie volgt.

Opeens ontploft een RPG niet ver van de patrouille. Soldaat Jan kijkt in de richting waar het schot vandaan kwam op zoek naar de schutter. Hij ziet er geen. Bij de hoek van een steeg ziet hij wel een kleine jongen staan die voor zich uit lijkt te praten. Opeens duikt de jongen weg en komt uit het steegje een volwassen kerel met

een RPG tevoorschijn die een schot op hem afvuurt en onmiddellijk het steegje weer induikt.

Jan is geheel verrast en krijgt niet de gelegenheid het schot te beantwoorden. Even later ziet hij het jongetje weer staan; ook nu praat hij voor zich uit. Weer ziet hij het jongetje opeens wegduiken en weer komt een RPG schutter tevoorschijn die op hem vuurt. De granaat ontploft vlakbij hem en daardoor ziet hij geen kans tijdig terug te vuren. Nadat de rook is opgetrokken, ziet Jan weer dat jongetje praten.

Opeens dringt het tot hem door dat het jongetje de 'spotter' is die de verborgen 'shooter' vertelt waarop hij moet schieten en met welke afstand. Hij richt op de hoek van de steeg en ziet na enige tijd het jongetje weer wegduiken. Op het moment dat hij daarna enige beweging vanuit de steeg ziet, drukt Jan af.

Als hij door het schot heen kijkt ziet hij een bewegingloos lichaam liggen; maar het is niet de 'shooter'. Hij heeft het ongewapende jongetje, dat als 'spotter' oprad, doodgeschoten. Kennelijk kwam hij terug om zijn aanwijzingen voor de 'shooter' te verbeteren... En Jan Soldaat...?

Inleiding

Het hiervoor geschetste voorval is een (waar gebeurd) voorbeeld van het soort incidenten dat in het moderne gewapende conflict veelvuldig voorkomt. In de klassieke oorlogvoering komt dit soort incidenten zelden voor. In een klassiek gevoerde oorlog zetten natiestaten hun reguliere legers in. Het toepassen van geweld is voorbehouden aan militairen, aan combattanten.¹

Daarnaast zijn er non-combattanten die niet aan krijgshandelingen mogen deelnemen. Zij hebben recht op bescherming volgens het humanitaire oorlogsrecht. Deze bescherming vervalt als zij toch aan de gewapende strijd deelnemen. De grens tussen wat wel en niet mag is in de klassiek gevoerde oorlog tamelijk scherp afgebakend.

Maar hoe te handelen in een gewapend conflict waarin die grenzen niet scherp zijn te trekken? En waarin het geregeld voorkomt dat een non-combattant in formele zin het volgende ogenblik kan veranderen in een *de facto* strijder?

Wat betekent dat voor de militairen die daarmee worden geconfronteerd en wat betekent dat voor de krijgsmacht waarvan deze militairen deel uit maken? Deze vragen wil ik in dit artikel aan de orde stellen.

Allereerst wil ik ingaan op de betekenis van dit soort incidenten voor de direct betrokken militairen. Wat zijn hun morele dilemma's en hoe kunnen zij tot moreel verantwoorde keuzes komen? Is er een morele leidraad denkbaar?

Daarna ga ik in op de gevolgen voor

Task Force Uruzgan (Foto AVDD)

de organisatie. Hoe gaat de organisatie om met dit soort incidenten en de gevolgen daarvan?

Binnen het bestek van dit artikel beschouw ik daarbij drie aspecten. Het eerste aspect betreft de externe verantwoordelijkheid van de organisatie: de formele verantwoording tegenover de buitenwereld. Ik ga daarbij kort in op de relatie tot het Openbaar Ministerie. Ik zal aangeven welke spanning daaruit voortvloeit voor het adequaat kunnen blijven functioneren van de militaire organisatie.

Het tweede aspect betreft de interne verantwoordelijkheid ten opzichte van de leden van de organisatie. Het gaat hierbij om de zorgplicht van de krijgsmacht ten opzichte van de eigen militairen. Het derde aspect betreft de verantwoordelijkheid van de krijgsmacht ten opzichte van de eigen orga-

nisatie. Hoe gaat de krijgsmacht om met deze verantwoordelijkheden?

Hoe beïnvloeden de eerste twee aspecten het ethos en het handelen van de organisatie en welke overwegingen spelen hierbij een rol? In deze paragraaf wil ik aangeven dat de krijgsmacht momenteel onvoldoende inhoud geeft aan het vereiste ethos en dat een systeem van zelfregulering hiervoor een nuttige aanvulling kan zijn.

Wat had Jan kunnen doen?

Hoe te handelen, wat is moreel juist? De Jan Soldaat in ons voorbeeld wordt geconfronteerd met verschillende verwachtingen: enerzijds wordt hij geacht zichzelf en zijn groep te verdedigen, en dat betekent: schieten op degenen die de groep belagen. Anderzijds mag hij alleen schieten op 'echte' belagers. Beide verwachtingen hebben vergaande morele implicaties.

Welke opties staan voor Jan Soldaat dan open? Niet schieten kan hemzelf en zijn kameraden in dodelijk gevaar brengen. Wel schieten kan tot verschrikkelijke gevolgen leiden – zoals

¹ In formele zin hebben de leden van een krijgsmacht de status van combattant voor zover zij niet behoren tot het medisch personeel of geestelijk verzorger zijn. Combattanten hebben het recht om rechtstreeks aan de vijandelijkheden deel te nemen, mits zij zich van de burgerbevolking onderscheiden door het openlijk dragen van wapens en het dragen van een uniform. Bovendien moeten zij zijn georganiseerd, onder leiding staan en onderworpen zijn aan een intern tuchtrechterlijk systeem. Zie art. 43 Eerste Aanvullende Protocol bij de Geneefse verdragen. Zie ook Koninklijke Landmacht, *Landmacht Doctrine Publicatie II deel C, Gevechtsoperaties tegen een irregulier optredende tegenstander*, par 2247-2254; en Koninklijke Landmacht, *Handleiding Humanitair Oorlogsrecht*, hoofdstuk 3.

uit het voorbeeld blijkt. Er is dus sprake van een substantieel moreel dilemma. Het gaat er dus niet om wat Jan volgens de wet wel of niet mag doen. Het gaat erom wat hij binnen de grenzen van de wet wel of niet kan doen.

Welke concrete handelwijzen zijn er voor hem? Niet schieten is geen optie vanwege het risico voor hem en zijn kameraden. Ongericht schieten, zal de aanvaller wellicht afschrikken, maar voor hoelang? Deze optie biedt hooguit een tijdelijke oplossing. Wachten met schieten en pas vuren als hij de gewapende aanvaller zuiver in het vizier heeft, lijkt aantrekkelijk. Maar ook hieraan is een risico verbonden: hij biedt dan immers ook de aanvaller meer tijd om zijn schot (op hem) gericht af te geven.

Hij kan ook proberen een ‘tegen-team’ te vormen: zijn collega neemt waar (de ‘spotter’) en hij schiet (de ‘shooter’). Dat biedt meer kansen op het voorkómen van vergissingen. Het bijkomende voordeel is dat de morele verantwoordelijkheid voor hun handelen als het ware wordt gedeeld. Maar deze optie is nauwelijks reëel. De groep ligt onder vuur en dan moet hij zijn kameraad eerst nog eens uitleggen wat de bedoeling is en hem ook nog wijzen waar het vijandelijke ‘spotter-shooterteam’ precies opereert.

In theorie lijkt deze laatste optie de moreel meest verantwoorde. De dwang van de situatie maakt realisatie hiervan echter problematisch. Bovendien lijkt het alsof in die praktijk dit soort morele afwegingen werkelijk plaats-

vinden. Onderzoek wijst uit dat dit veelal niet het geval is. Het is gebleken dat primair de situatie bepaalt hoe wordt gehandeld.²

Dit onderzoek en ook andere bronnen geven bovendien aan dat de uitkomst van morele besluitvorming voor een zeer belangrijk deel wordt bepaald door de morele vorming voorafgaand aan een noodsituatie.³ De *a priori* morele vorming vormt zo een noodzakelijke voorwaarde om ook in noodsituaties tot moreel verantwoord handelen te kunnen komen.

Welke vorming?

De vraag die dan vanzelfsprekend aan de orde komt, is welke onderwerpen in een *a priori* morele vorming binnen de krijgsmacht aan de orde moeten komen? Een Kantiaanse benadering, gebaseerd op plichtethiek, lijkt niet aan de orde. De omstandigheden op het gevechtveld verdragen zich nauwelijks met de toepassing van een categorische imperatief.

Op het gevechtveld staan mensen elkaar naar het leven. De tweede formulering van de categorische imperatief van Kant⁴ laat overduidelijk zien dat het gevechtveld zich niet leent voor een plichtethische benadering. Het is ondoenlijk een imperatief te formuleren die voor alle mensen op dat gevechtveld als morele wet geldt.

Er is veeleer sprake van een hypothetische imperatief: hoe verhouden de aangewende middelen zich tot het te bereiken doel?⁵ Een consequentia-listische benadering lijkt dus meer

voor de hand te liggen. Daarbij wordt de morele juistheid van een handeling vastgesteld op grond van de gevolgen en in hoeverre deze gevolgen in overeenstemming zijn met bepaalde waarden.

Maar aan welke waardetheorie moet het gevolg van een handeling, het te bereiken nut, worden getoetst? Wat betekent het grootste nut voor de meesten op het gevechtveld? Welk doel heiligt welk soort middelen?

‘Winnen’ lijkt een relevante waarde, maar deze waarde kan per definitie slechts voor een deel van de populatie op het gevechtveld worden gerealiseerd. Maximaal nut voor de één (winnen) betekent automatisch maximaal onnut voor een ander (verliezen). Een waardetheorie voor toepassing op het gevechtveld lijkt dus niet algemeen geldig en ondubbelzinnig vast te stellen. Een deugd-ethische benadering lijkt daarom nog wel de meest geslaagde oplossing te bieden, maar een uitwerking daarvan ontbreekt momenteel.

Vooralsnog vormen alleen de bepalingen uit het oorlogsrecht, het *jus in bello*, een aanknopingspunt voor het morele handelen. Daarin zijn propor-

2 Seiler, S. *Developing responsible leaders – few roads lead to Rome*. Paper presented at the conference ‘The moral dimension of asymmetric warfare’ (Amsterdam, October 2006) pp 4: ‘The findings illustrate that basic moral beliefs and the cognitive ability to analyze moral dilemmas have only little impact on the decision of how to react in a specific bilateral conflict situation. In a structure equation model, only 5% of the variance of the so-called “adequate situational decision” could be explained by these variables. For none of the three concepts a significant impact could be shown. Only when the basic moral beliefs and the level of moral reasoning were extremely low, a significant negative impact of the “adequate situational decision” value was observed.’

3 Van Baarda, Th. A. en Verweij, D.E.M *Military Ethics: The Dutch Approach, a practical guide*. (Leiden, Martinus Nijhoff, 2006) pp 49-50.

4 Ibid pp 74, ‘handel zo alsof de maxime van jouw handeling door jouw wil tot algemene natuurwet zou worden’.

5 Ibid pp 64-66.

tionaliteit en subsidiariteit de centrale begrippen. Deze begrippen zijn echter over het algemeen abstract geformuleerd en bieden weinig concreet houvast, behalve in een aantal specifiek omschreven situaties.⁶ De vorming van militairen zal dus gericht moeten worden op het bevorderen van inzicht in deze begrippen en de reikwijdte daarvan.

Wat ook kan, is de morele dimensie van dit soort gevechtssituaties aan de orde stellen en deze herkenbaar maken. Daarbij kan worden gewezen op het vaak verborgen karakter van dilemma's waarin proportionaliteit en subsidiariteit een rol spelen. Daarmee kan het begrip hiervan worden vergroot. Gedegen kennis en inzicht in de algemene moraliteit van geweldtoepassing leidt ook tot een hoger moreel besef in noodsituaties.⁷

De *a priori* vorming dient daarom mede te zijn afgestemd op het herkennen van het soort dilemma's waarmee militairen in de uitoefening van hun functie kunnen worden geconfronteerd. Het gaat dan vooral op het herkennen van ethische implicaties en actieve vorming over hoe te handelen in dit soort situaties. Dat gaat verder dan het een keer uitleggen hoe een

ethisch besluitvormingsondersteunend model werkt. Het gaat om het internaliseren van een besef.

Na terugkeer van Jan

Gelukkig keren alle soldaten terug in het basiskamp. Weliswaar zijn er twee lichtgewonden, maar ze hebben het er allemaal levend vanaf gebracht. Toch is de stemming niet uitgelaten. Het verhaal van het doodgeschoten jongetje zit ze allemaal dwars. Vooral Jan tobt er erg mee. Het verhaal doet de ronde in het kamp en het voorval wordt ook aan de commandant gerapporteerd.

Weliswaar is de eenheid opgetreden binnen de *Rules Of Engagement* (ROE), maar sommigen zijn van mening dat Jan mogelijk een oorlogsmisdrijf heeft gepleegd. Er is een non-combattant en dan nog wel een kind doodgeschoten. Het is duidelijk dat het voorval moet worden gerapporteerd.

Ook zal de (militaire) justitie moeten worden ingeschakeld. Dat betekent een justitieel onderzoek door het OM. De plaats van het vermoedelijke delict moet worden onderzocht, de vermoedelijke dader moet worden verhoord en er moeten getuigen worden gehoord. De praktijk wijst uit dat dit eerste onderzoek al gauw meerdere dagen gaat duren. Al die tijd wordt de desbetreffende eenheid (vaak in afzondering) geconsigneerd op het basiskamp om het onderzoek niet onnodig te bemoeilijken.

Een dergelijk procedure leidt onmiddellijk tot verstoring van de operatie, omdat een eenheid tijdelijk aan de normale werkzaamheden wordt onttrokken. Dit is lastig en leidt tot een grotere belasting voor de overige eenheden. Daarnaast zal het ontstaan van sepsis onvermijdelijk zijn: 'Wat den-

Met behulp van de 'force protection' werden tientallen konvoeien door Irak gereden (Foto I.M. de Jong)

ken ze nou nog in die straat te kunnen vinden?' en 'Hij kon toch niet anders!' en ook 'We zijn toch geen misdadigers en waarom worden we dan wel als zodanig behandeld?'.⁸

Het onderzoek kan voorts een domper zetten op het moreel van de eenheid, waardoor de operationele effectiviteit (althans tijdelijk) kan afnemen. Kortom, een formele melding met een justitieel onderzoek als gevolg, heeft een aantal evidente nadelen. Ondanks de formele vereisten bestaat dan ook de verleiding om het voorval niet te melden of slechts in bedekte termen.

In hoeverre *a posteriori* juist en volledig wordt gerapporteerd is dan ook niet *a priori* in materiële zin te verankeren. Nadien zal het een kwestie van toeval zijn of een eventueel onvolledige rapportage aan het licht komt. Een dergelijke ontdekking achteraf berokkent de organisatie veel schade. De professionaliteit en de betrouwbaarheid worden aangetast, met alle mogelijke gevolgen van dien.⁸ Dit risico moet worden weggenomen. Ik kom hierop later terug.

Wat doet de krijgsmacht eigenlijk voor Jan?

Jan vindt het verschrikkelijk wat er is gebeurd, en lijdt daaronder. Zijn kameraden proberen hem op te beuren, maar daarin slagen ze niet echt. Zijn commandant en de geestelijke verzorger praten ook op hem in en ook de arts draagt zijn steentje bij, maar het mag niet baten: Jan wordt hoe langer hoe somberder.

De krijgsmacht is een wereld op zichzelf, een gesloten systeem. Militairen leven en werken geïsoleerd en in gesloten gemeenschappen, zeker als ze

6 Bijvoorbeeld ten aanzien van het behandelen van krijgsgevangenen, het verbod op bepaalde strijdwijzen, e.d.

7 Zie noot 2, 4 en 5.

8 Brien, A.(1998) 'Professional Ethics and the Culture of Trust', in: *Journal of Business Ethics*, 17: 391-409.

op uitzending zijn. Onder die omstandigheden heeft de krijgsmacht de plicht haar personeel te verzorgen met materiële zaken zoals voeding, kleding en huisvesting en ze is verder ook verantwoordelijk voor de gezondheidszorg en het geestelijke welzijn.

De geestelijke gezondheidszorg is primair een verantwoordelijkheid van de troepencommandant. Daarnaast is een rol weggelegd voor de dienst geestelijke verzorging en de geneeskundige en de sociale dienst. Hoe dat verder formeel inhoud wordt gegeven, is in protocollen en regelingen vastgelegd, maar in de praktijk hangt veel af de betrokkenheid en deskundigheid van personen.

Bovendien kunnen deze functionarissen in hun beoordeling van de daad van een soldaat alleen namens zichzelf spreken. Zij kunnen alleen hun eigen morele oordeel plaatsen tegenover de opvatting van de soldaat. Het is de vraag of dat voor de soldaat bevredigend is en of daarmee de door hem zo verlangde objectieve en formele rechtvaardiging van zijn handelwijze wordt verkregen.

Een formeel oordeel over het al of niet gerechtvaardigde gebruik van militair geweld, kan hem helpen om met zichzelf in het (morele) reine te komen. Kortom, de zorg van de krijgsmacht richt zich veeleer op het persoonlijk welzijn vanuit het perspectief van zorgverlening dan vanuit het perspectief van rechtvaardiging. Daarmee wordt geen volledige inhoud gegeven aan die zorgplicht.

Wat moet de krijgsmacht hiermee?

De krijgsmacht wordt in deze situatie geconfronteerd met een aantal uitdagingen. Ten eerste is er de kwestie hoe enerzijds het recht zijn loop te laten nemen en anderzijds om de operatie ongestoord te laten verlopen. Ten tweede is er de vraag in hoeverre volledig inhoud wordt gegeven aan de zorgplicht ten opzichte van het mili-

taire personeel. In beide zaken staat het ethisch handelen centraal.

In hoeverre neemt de organisatie een juiste positie in ten opzichte van het morele handelen in relatie tot zowel de regering, het parlement en het publiek, als de militairen van de krijgsmacht? In beide kwesties speelt ook vertrouwen een belangrijke rol. Als professionele organisatie is het van groot belang dat de krijgsmacht het vertrouwen van de maatschappij in haar ethos verwerft en behoudt.⁹

Daarnaast is het even essentieel dat ook het eigen personeel vertrouwen heeft in het ethos van de organisatie. Beide groepen zijn belanghebbenden ('stakeholders') en dat betekent onder meer dat deze groepen en hun belangen serieus moeten worden genomen.¹⁰ Betrouwbaarheid vanuit beide perspectieven vormt mede daarom een belangrijk aspect van het ethos van de krijgsmacht. Hoe kan dat aspect van het ethos worden verankerd?

De standaardoplossing

De standaardoplossing hiervoor is een gedragscode, waarin een aantal voor de profesie relevant geachte waarden en normen wordt neergelegd. Maar een gedragscode helpt op zichzelf weinig, als de handhaving daarvan niet is verzekerd.¹¹ Een gedragscode heeft pas zin als daaraan ook een systeem is gekoppeld dat de handhaving waarborgt en zo nodig afdwingt.

Immers, de gedragscode is primair bestemd voor degenen die niet vanuit zichzelf handelen in overeenstemming met het ethos van de organisatie en anders vrijuit gaan. Dan rijst vervolgens de vraag hoe die code eruit moet zien. Natuurlijk is het mogelijk om op basis van het ethos van de organisatie gedragsregels op te stellen.

Maar in hoeverre vormt een dergelijke code een richtsnoer in de acute nood waarin Jan Soldaat zich bevond in de situatie als geschetst aan het begin van dit artikel? Zoals aangegeven, is die waarde gering. De toegevoegde waarde van een code ligt

vooral in de vorming voorafgaand aan de operationele inzet. De waarden en normen die in de code zijn neergelegd moeten zijn geïnternaliseerd, wil daarvan enige invloed uitgaan bij beslissingen in morele dilemma's. Internalisering vergt een actief beleid, waaronder handhaving!

Een nieuw instrument

Maar zelfs als een gedragscode stevig is verankerd in het ethos en dat ook zichtbaar is voor de maatschappij, blijven we nog steeds zitten met de problemen rond betrouwbaarheid. Hoe zorgen we er voor dat de gedragscode naar letter en geest wordt nageleefd? Ik ben van mening dat hiervoor een oplossing kan worden gevonden in het instellen van – wat ik noem – een Ethische Commissie Te Velde (ECTV).

Een dergelijk commissie wordt in het operatiegebied geformeerd. Zij bestaat uit de chef van de staf (of de stafofficier operaties) als voorzitter, de personeelsofficier als secretaris, de juridisch adviseur, een subalterne commandant en een geestelijk verzorger. Deze laatste zit in de commissie vanwege zijn formeel onafhankelijke positie ten opzichte van de krijgsmacht: de geestelijk verzorger draagt weliswaar een uniform maar is formeel een burger. De ECTV is dus geen militair onderonsje!

Deze commissie ziet alle verslagen van *Troops In Contact* (TIC) in het operatiegebied. Wanneer er aanleiding is – zoals in het incident met de doodgeschoten jongen – houdt de ECTV onmiddellijk een hoorzitting. Naar aanleiding van haar bevindingen geeft de ECTV een (voorlopig) oordeel over de morele aanvaardbaarheid van het handelen van de betrokken militair(en).

⁹ Ibid pp 396-397.

¹⁰ Donaldson, T. en Preston, L.E (1995) 'The stakeholder theory of the corporation: concepts, evidence and implications', in: *The academy of management review*, 20 (1): 65-91.

¹¹ Brien, A. (1998) 'Professional Ethics and the Culture of Trust', in: *Journal of Business Ethics*, 17:392.

Task Force Uruzgan (Foto AVDD)

In hoeverre heeft de betrokken militair een ethisch juiste afweging gemaakt?

In hoeverre is zijn handelwijze moreel te billijken? Dit oordeel wordt uitgesproken ten overstaan van de betrokken militair(en). Het verslag, met inbegrip van het oordeel van de ECTV wordt ter hand gesteld aan het OM, dat vervolgens haar eigen afweging maakt om alsnog tot vervolging over te gaan, of niet. Het OM stelt de commandant van de eenheid in het operatiegebied van haar besluit op de hoogte.

De ECTV geeft dus geen juridisch oordeel! Een dergelijk oordeel is voorbehouden aan het OM. Wel kan de ECTV aandringen op een juridisch onderzoek als zij meent dat daartoe aanleiding is.

Voordelen

Een dergelijk systeem heeft naar mijn mening een aantal voordelen. Het is aanzienlijk minder waarschijnlijk dat incidenten onvermeld blijven. De operationele inzet wordt minder ver-

stoord doordat de ECTV in beginsel haar activiteiten daarop zal afstemmen. Tegelijkertijd wordt het reactievermogen verhoogd doordat onmiddellijk maatregelen kunnen worden genomen, omdat er niet hoeft te worden gewacht op politieel en justitieel personeel. De doelmatige inzet van schaars justitieel personeel wordt hierdoor ook bevorderd.

De rechtsgang wordt bovendien niet gehinderd, eerder bevorderd, aangezien alle rapportages van de ECTV naar het OM gaan, dat haar eigen afweging kan maken. De ECTV kan zelfs aandringen op een justitieel vervolgtraject: bijvoorbeeld vanwege de ernst van het voorval of om door middel van jurisprudentie inzicht te krijgen in de justitiële en morele grenzen van haar operationele optreden.

De instelling van een ECTV noopt de organisatie haar ethos metterdaad inhoud te geven, wat de institutionele verankering van dat ethos bevordert. De ECTV maakt zo deel uit van een systeem tot handhaving van de gedragscode. Publicatie van de bevindingen van de ECTV zal bijdragen aan de verdere verankering van het ethos van de militaire organisatie.

Door middel van de ECTV wordt bovendien een instrument gecreëerd waarmee de inhoud van een gedragscode kan worden getoetst en zo nodig kan worden aangepast. De veronderstellingen die ten grondslag liggen aan de code worden bij elke zitting van een ECTV tegen het licht gehouden. Hierdoor ontstaat als het ware een systeem van *double loop learning*. Niet alleen de relevantie van de code wordt gezien, maar ook de veronderstellingen die aan (bepaalde regels van) de code ten grondslag liggen. Deze bevindingen kunnen worden gebruikt bij de noodzakelijke periodieke evaluatie van de gedragscode. Blijvende aansluiting op de praktijk wordt daarmee mogelijk gemaakt.¹²

De instelling van een ECTV en de praktische en transparante werkwijze daarvan zal ook bijdragen aan het vertrouwen van de civiele overheid en de burgerij in het ethische gehalte van de krijgsmacht. Nauwe coördinatie met het OM voorkomt bovendien dat het systeem van zelfregulering wordt gezien als truc om pottenkijkers buiten de deur te houden.

En als laatste voordeel, maar zeker niet als minste, geeft de ECTV haar weloverwogen oordeel over de rechtvaardigheid van het morele handelen van militairen. Daarmee wordt bijgedragen aan de verwerking door militairen van besluiten die zij in morele dilemma's hebben genomen. De krijgsmacht geeft hierdoor inhoud aan een zorgaspect waaraan thans geen formele inhoud wordt gegeven.

Tegenwerpen!

Natuurlijk zijn tegenwerpen mogelijk. Als kritiek kan worden opgeworpen dat een nieuw – en door sommigen wellicht bureaucratisch bevonden – instrument wordt geïntroduceerd, waarvan de toegevoegde waarde nog maar moet worden afgewacht. Bovendien kan worden opgemerkt dat door het tussenvoegen van een ECTV de rechtsgang wel degelijk wordt gehinderd.

¹² Morgan, G. *Images of organization*. (Thousand Oaks: Sage, 2006), pp 84-89.

En hoe moet het met de handhaving als er geen sprake is van operationele inzet; in Nederland kan toch ook van alles moreel misgaan.

Deze bezwaren zijn als volgt te weerleggen. Een ECTV is nauwelijks bureaucratisch te noemen, aangezien het een ad hoc verband is dat alleen bijeenkomt als daarvoor aanleiding is, te weten als er sprake is van een melding over *Troops in Contact*. De ECTV handelt op basis van een eenvoudig protocol om tot een oordeel te komen. Het oordeel wordt met een aanbeveling gerapporteerd en daarna wordt het ECTV weer (tijdelijk) ontbonden.

Bovendien kan een incident van zodanige aard zijn dat het evident is dat justitieel onderzoek is geboden. Als de justitiële capaciteit daarvoor ook direct voorhanden is, kan een ECTV achterwege blijven. De rechtsgang wordt dan in het geheel niet belemmerd. Een goede relatie op basis van wederzijds vertrouwen tussen de militaire leiding en de vertegenwoordiger van het OM biedt hiervoor voldoende waarborg.

Wat betreft de situatie in Nederland, zijn de omstandigheden zo anders dan bij operationele inzet dat ik de inzet van een ECTV niet noodzakelijk acht. De huidige rechtsmiddelen bieden voldoende mogelijkheden tot handelen. Bovendien zijn de morele dilemma's veelal van een andere orde. Daarbij komt dat een gedragscode naar mijn mening primair moet zijn afgestemd op het operationele optreden. De relevantie van de code staat dan buiten kijf. Kortom, de mogelijke bezwaren wegen naar mijn mening niet op tegen de te behalen voordelen.

Conclusies

Ik ben van mening dat de aard van het moderne gewapende conflict noopt tot aanvullende maatregelen om het ethische karakter van het optreden van de krijgsmacht zeker te stellen. Het vigerende *jus in bello* geeft hiervoor onvoldoende concrete aanknopingspunten.

Een betere verankering is van belang om het professionele karakter van de krijgsmacht te bestendigen. Dit vereist ruime en voortdurende aandacht voor de morele vorming van de militair. Een gedragscode helpt daarbij, maar daar mag het niet bij blijven. De instelling van een ECTV in een operatiegebied vormt naar mijn mening een goede mogelijkheid om aan de internalisering van de morele vorming bij te dragen en moreel verantwoord handelen te bevorderen.

De transparante werkwijze van een ECTV zal bovendien bijdragen aan het vertrouwen in de krijgsmacht, zowel dat van de maatschappij als geheel als van de militairen die deel uitmaken van de krijgsmacht. Tegen de introductie van een ECTV kunnen weliswaar verschillende bezwaren worden ingebracht, maar deze wegen niet op tegen de mogelijke voordelen.

Bovendien vormt niets doen een groter risico. Met niets doen loopt bestendiging van het militaire ethos gevaar, omdat niet actief inhoud wordt gegeven aan de instandhouding van een vertrouwensband met de maatschappij. Transparante borging van het ethische gehalte van het militaire optreden ontbreekt dan. Evenmin wordt actief inhoud gegeven aan een transparante borging van de morele verantwoordelijkheid van de krijgsmacht jegens de militairen in die krijgsmacht. Niets doen is dus geen optie.

En Jan?

Jan heeft zich verantwoord voor de ECTV. Onder meer aan de hand van de kaart heeft hij precies verteld wat er is gebeurd. Hij heeft daarbij geen geheim gemaakt van zijn twijfels achteraf en hoezeer hij onder de indruk is van wat is gebeurd. Ook zijn directe chef en zijn kameraden hebben hun verhaal verteld.

Natuurlijk zijn er scherpe vragen gesteld en sommige daarvan vond hij moeilijk te beantwoorden. Dezelfde

dag komt de ECTV met haar oordeel. De ECTV is van mening dat Jan onder de omstandigheden een begrijpelijke en alleszins verdedigbare handelwijze heeft gekozen, waarbij hij niet de bedoeling had de jongen te treffen. Een andere militair had waarschijnlijk hetzelfde gedaan.

De ECTV zal wel aandringen op een nader justitieel onderzoek. Niet omdat zij van mening is dat Jan verwijtbaar heeft gehandeld, maar om met een justitiële uitspraak op zak in vergelijkbare gevallen een beter referentiekader te hebben.

Vanzelfsprekend is Jan opgelucht. Hij is blij dat zijn professionele collega's op basis van de feiten en hun kennis van de omstandigheden tot hun oordeel zijn gekomen. Het eventuele justitiële onderzoek ziet hij vol vertrouwen tegemoet.

Literatuur

Boeken

- Baarda, Th. A. van, en Verweij, D.E.M. *Military Ethics: The Dutch Approach, a practical guide*. Leiden: Martinus Nijhoff, 2006.
- Kant, I. *Fundering voor de metafysica van de zeden*. Amsterdam: Boom, 1997.
- Koninklijke Landmacht, *Landmacht Doctrine Publicatie I: Militaire doctrine*. Den Haag: Landmachtstaf, 1996.
- Koninklijke Landmacht, *Landmacht Doctrine Publicatie II, deel C: Gevechtsoperaties tegen irregulier optredende tegenstanders*. Den Haag: Landmachtstaf, 2003.
- Morgan, G. *Images of organization*. Thousand Oaks: Sage, 2006.
- Norman, R. *Ethics, killing and war*. Cambridge: UP, 1995.
- Schönbeck, L. *Ooneerbiedige wijsbegeerte van het management*. Schiedam: Scriptum, 2001.

Artikelen

- Brien, A.(1998) 'Professional Ethics and the Culture of Trust', in: *Journal of Business Ethics*, 17: 391-409.
- Donaldson, T. en Preston, L.E (1995) 'The stakeholder theory of the corporation: concepts, evidence and implications', in: *The academy of management review*, 20 (1): 65-91.
- Seiler, S. *Developing responsible leaders – few roads lead to Rome*. Paper presented at the conference 'The moral dimension of asymmetric warfare' in Amsterdam, oktober 2006.